

République Démocratique du Congo

**MINISTRE DE L'ENVIRONNEMENT,
CONSERVATION DE LA NATURE ET TOURISME**

**Institut Congolais pour la Conservation de la Nature
(ICCN)**

***Buku Bwa Makoki Mpe Masengisi Ma
Bai-Mboka O Kati Ya Zamba Ibatelami***

Sanza ya Misatu 2011

MOLONGO MWA MAKOMI

I.	MAKOMI MA LIBANDELI	3
II.	MAYE MATALI BITANDO BIBATELAMI	4
II.1.	Ndenge Ya Bitando Bibatelami.....	4
II.1.1.	Zamba iye Nzambe akela mpe ibatelami na mobimba na yango	5
II.1.2.	Palaki enene ya ekolo	6
II.1.3.	Zamba ibatelami mpo ya kobatela bikelamo ya mokili.....	7
II.1.4.	Libomba ya zamba.....	8
II.1.5.	Zamba ya bobateli nyama mpe ya bokila.....	8
II.1.6.	Bisika to biteni bibatelami to bikebisami	10
II.2.	Mibeko Mya Boyangeli Bitando Bibatelami	10
II.3.	Mpo Na Maye Matali Bokeli Bitando Bibatelami	11
II.4.	Mambi Matali Kokele Zamba Ibatelama	12
II.5.	Lotomo Kani Lozali Kati Na Politiki Ya Nzanga Nzanga Na Maye Matali 15/100 Ya Bitando Binso Bya Ekolo Oyo Alitikele 14 Ya Mobeko Monene Mwa Zamba Mozali Kolobela ?	14
II.6.	Lotomo Ya Baimboka O Kati Ya Mobeko Monene Mwa Zamba	15
II.6.1.	Ebandeli ya liloba « lisanga ya baimboka » o mibeko mya ekolo congo demoklatika.....	15
II.6.2.	Makoki ya bosaleli zamba ibatelami	18
II.7.	MAYE MATALI MIBEKO MPE MBULAMATARI.....	19
II.7.1.	Maye matali mibeko	19
II.7.2.	Ndako ya misala ya Leta.....	23
III.	BOKUSE BWA MAKOKI MPE MASENGISI MA BAYE BANSO BA MIPESI NA MISALA YA ZAMBA : LETA, ICCN, TO MOYANGELI MOSUSU, BAIMBOKA MPE LISANGA YA BAIMBOKA	27
III.1.	Etanda ya 1 : zamba ibatelami na mobimba na yango: mobeko (ordonnance – loi) 69-041 ya 22/08/1969	27
III.2.	Etanda ya 2 : Zamba ibatelami to ibombami mpo na bokila : mobeko 82 – 002 ya 28/05/1982.....	28
III.3.	Etanda ya 3: makoki mpe masengisi ma Leta mpe bato na maye matali boyangeli bitando bibatelami	29
III.3.1.	Leta nkolo nkita – bitando bibatelami	29
III.3.2.	ICCN to bayangeli basusu.....	30
III.3.3.	Bato mpe baimboka	31
IV.	MPO YA BOSUKISI	33
V.	BUKU ISUNGI MOSALA MOYE.....	34
V.1.	Mikanda ya Leta.....	34
V.2.	Boyokani bwa molongo	34
V.3.	Buku mpe makomi masusu	35

MAKOMI MA YAMBO

Lisanga ya molongo liye likobatelaka nzinga-nzinga mpe bikelamo, na bokuse UICN, ezali lingomba lya yambo liye likabolaki bitando bibatelami, na bolandaka ndenge ya matomba mpe mabongisi maye basali misala o bitando byango bazali koluka.

Okati ya buku boye, na bomoni te etando yoko yoko ebatelami ezali na litomba lya yango mpenza, esengeli koyebisa na bato banso makambo maye mapekisami mpe maye malingisami o kati ya etando yoko yoko. Esengeli koyeba te ekolo yoko yoko, nakolandaka bonene bwa nkita ya nzinga nzinga na yango, ezali na makoki ya kokela bitando bibatelami mpe kobongisa ndenge ya kokamba mpe koyangela byango.

Buku boye bokomami na Molakisi monene Kalambay Lumpungu, wa Eyekoli ya Droit ya Iniversité ya Kinshasa. Ntina na yango ezali penza mpo ya bolakisi mateya manene oyo etali makoki mpe masengisi ma bai-mboka o kati ya zamba ibatelami. Buku bwango bolakisamaki mpe bodimamaki na bai-lisanga like yoko ya banganga mayele oyo basosolaki makomi mazwami okati, na lisungi lya buro etali boyebi nkita mpe ndenge ya kosalela Zamba na bolamu, oyo ezwami o kati ya Ministele etali nzinga nzinga, bobombi bikelamu mpe botamboli ya kosepelisa miso.

BITENI BYA BUKU BOYE NA BOKUSE

Buku boye bokabwani na biteni bibale.

O eteni ya yambo tokozwa makambo maye matali: zamba ibatelami mpo ya misala mya Leta. Tokozwa mingi mpenza makomi mpe mibeko ya bokeli mpe boyangeli yango.

O eteni ya mibale, tokozwa na bokuse, o’kati ya bitando, makoki mpe masengisi ya Leta, ya lingomba lya ekolo Congo litali bobateli nzinga nzinga mpe bikelamo (ICCN), ya bayangeli basusu, ya bato mpe masanga ma baimboka.

I. MAKOMI MA LIBANDELI

Buku boye botali bitando bibatelami mpe mingi mpenza zamba ibatelami.

Mambi matali zamba ibatelami mazwami o kati ya mobeko monene mwa zamba n°11–2002 ya 29/08/2002 (Code forestier de 2002), kobanda na alitikele 12 kino 19 mpe 38 na 39 mpe lisusu, mokano n°08-08 ya 08/04/2008 ya kalaka mokonzi ya yambo ya bula-matari (1er Ministre) oyo etali kokela to kolongola zamba isala kobatelama.

Zamba ibatelami na mobimba na yango, oyo moto akoki kosalela yango te, ikonzami na mobeko (Ordonnance-loi) ya 22/08/1969. Zamba ibatelami mpo na nyama yango iyangelami na mobeko 82-002 ya 28/05/1982, na mpe meko mpe mikano misusu mya yango.

Zamba ibatelami iyangelami na Bula-matari oyo ayangelaka bitando bya zamba mpe, o mikolo miye, na Bula-matari oyo abatelaka nzinga nzinga, nkita ya zamba mpe bisika ya bosepelisi miso ya bapaya. Zamba ibatelami na mobimba na yango mpe iye ibatelami mpo na nyama ipesami na boyangeli lya lingomba ICCN.

Na bolandaka mabongisi ma Leta, zamba iye ibatelami na mobimba na yango mpe iye ibatelami mpo na myama izwami o motango mwa biloko ya Leta. Esengeli koyeba té biloko bya Leta. Lokola ndako ya misala mpe biloko bizwali o ndako ina, mabele, nyoso wana ezali biloko bya Leta to ya misala ya Leta lokola ICCN. Biloko biye moto moko te akoki kozwa yango, ezala nkita na yango, ezala lolenge ya misala bazali kolandela. Yango wana mabongisami ya boyangeli yango matali nse Leta mpe esengi bososoli makasi mpo na kopesa yango na bato basusu.

O’kati ya buku boye bato baye bakoki kosalela mambi maye ezali bongo : Bula-matari to Leta, misala mya boyangeli bitando bibatelami, bato bavandi to bazwami o nzinga nzinga ya bitando bina, masanga ma bato maye mandimami na Leta mpe mamipesi na misala minso mya nzinga nzinga mpe misusu mitali zamba (Alitikele 32 ya mobeko monene mwa zamba).

Buku boye bokabwani na biteni mibale : Eteni ya yambo ekolobela makambo mansonso ya misala mya Leta miye mitali boyangeli nzinga nzinga mpe zamba. Eteni ya mibale ekolobela na bokuse yambo mpenza misala mipekisami o kati ya bitando bibatelami mpe lolenge ya bozwi ndingisa mpo ya kosala misala o zamba ina. Mpe eteni eye ekolobela lisusu makoki mpe masengisi ma Leta, na ICCN to ma bayangeli basusu mpe makoki ma bato mpo na maye matali boyangeli zamba ibatelami mpe ibombami

II. MAYE MATALI BITANDO BIBATELAMI

O eteni eye, tokolobela na molongo bitando bibatelami mpe mingi mpenza, zamba iye Leta abateli mpo na lotomo songolo, pakala.

II.1. Ndenge Ya Bitando Bibatelami

Lisanga Iya molongo litali bobateli nzinga nzinga mpe bikelamo, liyebani na bokuse na nkombo UICN, lisali moko makoki mpo ya boyangeli bitando bibatelami o kati ya molongo. O mobu 1974, bitando bina bikabolamaki nse na ndenge minei (4)¹. O mobu 1978, ekomaki ndenge zomi (10)². O mobu 1992 ilongwaki na 10 mpo ya bokomi mitano (5)³ mpe na 1994, na motango mwa bitando ya ICCN, ezwamaki ndenge sambo (7)⁴. Bokesenisi boye bwa sika bobandi na misala mike mike mya bato o kati ya zamba yango nkino misala minene. Boyangelami mpe ntina na yango ezali mpo iuti na bokesenisi eye molongo mobimba mosengeli kolanda. Ndenge yango iye :

1. Lolenge ya Ia : Zamba izalisama iye ibatelami na mobimba na yango (Réserve Naturelle Intégrale) ;
2. Lolenge ya Ib : Zamba izalisama iye ibatelami mpo na nzete (paysage) to nzinga nzinga (Réserve Naturelle Sauvage – Wilderness) ;
3. Lolenge ya II : Palaki enene ya ekolo (Parc National) ;
4. Lolenge III: Zamba ya bonkoko (Monument Naturel) ;
5. Lolenge ya IV : Etando ebombami mpo na evandelo ya nyama mpe bikelamo (Aire gérée pour l’Habitat et les Espèces) ;
6. Lolenge ya V : Nzinga – nzinga ya mabele to ya mai ibatelami (Paysage Terrestre ou Marin Protégée) ;
7. Lolenge ya VI : Etando ya zamba ebombami mpo ya bobateli yoko nkita (Aire Protégée de Ressources Naturelles Gérées).

Kati na ndenge sambo iye, kolongwa na I kino VII, tokozwa bitando bya zamba bibatelami. Ebengeli eye epesami na zamba yoko yoko eozali na ntina mpenza te, kasi euti na misala mike mike kino misala minene mya boyangeli zamba; ndenge nyoso ya bitando ya zamba iyebani na UICN izali na lotomo mpo ya kosunga misala ya bobateli zamba⁵.

---

¹ Trinto Mugangu, Types de gouvernance et catégories d’aires protégées, 2008, p. 1.

² Stéphane Doumbe – Bille, Droit International des aires protégées, in les aires protégées en Droit comparé, Actes des 2ème journée du DEA – Etudes Environnement, Tunis, 2001, p. 16.

³ Ibidem.

⁴ Trinto Mugangu, Op. Cit., p. 1.

⁵ Ibidem.

Bitando bibatelami bizali na lotomo mpo na koyeba makoki ma nzinga nzinga. Liloba « Etando ebatelami » (aire protégée) ezali ebengeli elongobani te. Tokoki koloba lisusu, na bolandaka makomi ma boyokani maye mayebani, té bibengeli bisusu bizali na bokasi te. Bibengeli biye bikolanda nse tekiniiki ya bobateli zamba. Nzoka nde bibengeli bisusu bizali na ndimbola ebele engebene na litomba ya misala bazali kosala mpo ya kobatela zamba⁶.

O’kati ya makomi ebele ma boyokani, tokozwa ebengeli « bisika bibatelami » (zone protégée) kasi ebengeli « bitando bibatelami » (Aires protégées), yango nde bazali koteya mpe kozongela mingi na makomi ya mikolo oyo mpo na kolimbola bobateli bitando.

Na boulinyi mibeko, tokomona te bitando bibatelami bizali moke solo⁷. Na ntina ena esengeli kobatela yango engebene na ba tekiniiki ya bobateli. O ekolo Congo demokratika, tokozwa ndenge motoba ya bitando bibatelami.

II.1.1. Zamba iye Nzambe akela mpe ibatelami na mobimba na yango

Zamba iye Nzambe akela mpe ibatelami na mobimba na yango ezali bitando bibatelami, biyangelami liboso mpenza na ntina ya boluki zebi. Zamba ina izali bitando ya mabele, ya mai epayi wapi tokozwa bikelamo ndenge na ndenge ya nse to ya likolo ya mabele. Bakoyangelaka bitando yango mingi mpenza mpo ya bokolisi zebi mpe bokengeli nzinga nzinga.

Ntomo ya boyangeli bitando bya molongo Ia yango iye :

- Kobatela bibombo ya bomoi ya bikelamo, bitando mpe bikelamo bo Nzambe abongisa to asala, to biye bato basaleli mingi te ;
- Kobatela nkita ya mboka na ndenge te ibeba te mpe ikola malamau ;
- Kobatela bikelamo mpe bisika bya yango ya kobikela ;
- Kobatela bilembo bya ntina bya zamba to bya nzinga nzinga mpe ngomba ya mabanga ;
- Kobomba bisika ya kitoko biye Nzambe akela mpo na ntina ya boluki zebi, ya bokengeli ntango inso nzinga nzinga mpe ya kopesa mateya, mpe kobomba bitando biye epekisami té bato bakota kuna pamba pamba;
- Kokutola mpenza mobulu na bobongisaka na bokebi bonso misala miye milongobani mya zebi mpe misusu ;
- Kokutola boingeli bwa bato o’kati ya bitando byango⁸.

⁶ Stéphane Doumbe – Bille, Op. Cit., p. 15.

⁷ Michel Prieur – Les aires protégées en droit français, pp. 38-50, Gerd Winter, les zones naturelles protégées maritimes et terrestres, pp. 84 – 92 ; Op. Cit.

⁸ Trinto Mugangu, Op. Cit., pp. 1 – 2.

Bitando biye Nzambe akela mpe bibombani na mobimba na yango bizali biye tokuzwa na mobeko (Ordonnance) 69 – 041 mya 22/08/1969 moye mokelami na mokonzi wa ekolo – Alitikele 1.

II.1.2. Palaki enene ya ekolo

Palaki enene ya ekolo (Parc national) ezali esika ebatelami mpe eyangelami liboso mpenza mpo na kobatela bisika ya kobikela ya bikelamo mpe mpo ya bopemi⁹.

Bokeli palaki o ekolo yoko yoko ekoki kosalema, ntango misala mya bobateli nyama, nzete, mabele mpe nse na yango, mai mizali kosalama na ntina ya bobateli esika yango¹⁰. Lotomo ya bobateli bisika bina yango oyo :

- Kobatela bisika biye Nzambe akela mpe bilembo bya lotomo mpo na ekolo to mpe mpo na bapaya, mpo ya bosaleli yango na ntina ya zebi, bopesi mateya, bolendisi milimo, bopemi to bosepelisi miso ;
- Kobatela mikolo ebele, ndenge ebongisami na Nzambe, bilembo biye bikolakisa bituluka ya mboka to ya bikolo, masanga ma bomoi bwa bikelamo, nkita ya mboto mpe ya bikelamo, na bobatelaka nkimia mpe boike bwa nzinga nzinga mpe bikelamo ;
- Kokutola mpe, o'nsima, kokebisa ndenge ya misala minso to mpe bovandi ya bato oyo elongobani te na misala ya bobateli bitando; kosala manso mpo te bato babatela bilembo ya nzinga nzinga, ya mabele, bilembo bisantu to mpe ya kitoko mpo ya komonisa ntina eye batomboli esika ena o molongo mwa « Palaki ya ekolo » ;
- Koyeba mposa ya baimboka mpe lolenge ya botomboli nkita na ndenge té misala mina miebisa myango misusu te.

Bitando ya mabele, oyo batomboli na molongo mwa palaki ya ekolo, bisengeli kobatelama, mpo na libela, na bisika bya yango biye Nzambe akela, bilembo biye bikolakisa ndenge ya mabele, ndenge ya bikelamo, mboto, bikelamo biye bikomi pene na kosila to kolimwa na ntina ya kobatela nkimia mpe boike bwa nzinga nzinga mpe bikelamo.

Palaki ya ekolo iyangelami na ICCN, na molongo mwa zamba iye Nzambe akeli mpe ibatelami na mobimba na yango. Na ntina ena bazali kobatela yango makasi mpe kokengele yango na bopekisi misala minso mya bato miye milingisami te na mibeko.

Mpo na maye matali zamba iye Nzambe akela mpe palaki ya ekolo, na lisukulu liye atangaki na bofungoli likita litali nzinga nzinga na Nsele mwa

---

⁹ Idem, p. 2.

¹⁰ Ibidem.

09/09/1975, mpo na maye matali « bobombi to babateli nkita ya nzinga nzinga mpe bakonzi baye basengeli koyangela yango », mokonzi wa ekolo MOBUTU alobaki boye: « Na mbula zomi tokeli boike bwa bitando bya zamba biye bibatelami ya ekolo mpe ya zamba iye Nzambe akela mpe ibatelami koleka iye banoko bakelaka na mibu 80 ya bokonzami. Mpe elikya na biso ezali te tobatela motango 15/100 ya bitando nyoso ya ekolo. Yango ezali likambo moko ya monene soko tolandi bonene bwa ekolo Zaire (RDC), pamba te boleki bonene bwa bikolo bibale ya Allemagne »¹¹. Palaki ya ekolo ikelami na mobeko ya mokambi ya ekolo (Ordonnance présidentielle).

Bitando binei bya zamba ibatelami to palaki ya ekolo eye bakotisi o molongo mwa nkita ya molongo ya UNESCO yango iye: Virunga : 800.000 ha, Garamba : 500.000 ha, Kahuzi – Biega : 600.000 ha mpe Salonga : 3.600.000 ha.

II.1.3. Zamba ibatelami mpo ya kobatela bikelamo ya mokili

Litomba linene ya zamba ibatelami mpo ya kobatela bikelamo (Réserves de la Biosphère) lizali mpo ya kobatela, na bolandaka bosenga bwa lelo mpe ya mikolo mizali koya, bitando biye bisengeli kozala bo' ndakisa. Mpe lisusu mpo ya kobatela boike bwa mboto ya bikelamo mpo té ikoba kokola.

Na bolandaka makanisi ya UNESCO, o'zamba yoko yoko iye ibatelami tokozwa : Etando ya kati mpo ya bobateli bikelamo binso, esika yoko to bisika bato bakoki kokoma te, esika to bisika ya boyekoli ndenge ya kozongisa nkita, bisika bya boyekoli ndenge ya bokolisi milona, bisika ya bolandeli makono ya milona mpe etando ya bokatisi¹².

Zamba ibombani mpo ya kobatela bikelamo isengeli ipesa nzela ya bokolisi zebi ya zamba mpe bikelamo, na ndenge ya mateya mpe ya misala, mbala moko o' bitando nzambe akela mpe biye bato bazali kosalela to babongoli.

Litomba ya bitando biye lizali mpo na kolakisa bilembo ya koyeba mbongwana ikoya o'kati ya bomoi ya bikelamo o'molongo. Bitando bina bizali mpe na lotomo mpo ya bokengeli nzinga nzinga.

Zamba ibatelami mpo ya kobatela bikelamo ya mokili izali na misala minei :

1. Mosala ya kobatela nkita na ndenge elongobani ;
2. Mosala ya bolukiluki mpe bokengeli ntango inso ;
3. Mosala ya bopesi mateya mpe boyekoli ;
4. Mosala ya boyokani mpo ya botomboli nkita kati na bikolo¹³.

¹¹ MOBUTU, Discours, allocution et messages, 1965 – 1975, Tome 2, p. 619.

¹² Matuka Kabala, Des outils de gestion pour l'environnement de l'an 200 – Rôle de l'UNESCO – Réserves de la biosphère et patrimoine mondiale, in actes du séminaire – Environnement et Développement durable, Brazzaville, 5 – 8 juillet 1989, pp. 62 – 63.

¹³ Matuka Kabala, Op. Cit., pp. 65 – 67.

Zamba ibombani mpo ya kobatela bikelamo ya mokili iyangelami na Leta na nzela ya bilo ya kobatela bikelamo. Esengeli koyeba te buku boko ya mibeko bobongisami te o ekolo Congo mpo ya bobateli bikelamo.

II.1.4. Libomba ya zamba

Mwango mwa ekolo mpo ya misala mya nzinga nzinga (PNAE), o mokolo mwa lelo na ekolo Zaïre (Septembre 1996), mokotisi bitando bya zamba ibatelami o molongo mwa zamba ibatelami (Réserves forestières)¹⁴.

Bitando bya bobateli zamba bizali kokelama mpo ya botomboli zebi ya boloni nzete, kokolisa zamba na ntina ya bozwi nzete ebele ya mabaya mpe ya nkoni. Boike ya bitando bya bobateli zamba basila kosundola yango mpe biye bitikali bizali kotungisama na misala mya bato. Bitando yango biyangelami na bilo ya Leta etali bobateli bilanga mpe zamba (Direction d'horticulture et reboisement).

II.1.5. Zamba ya bobateli nyama mpe ya bokila

Mobeko (Ordonnance legislative) mwa 31/04/1940, molobi boye: « moyangeli mokonzi ya bayangeli bituka (Gouverneur Général) mpe bakonzi ba bingumba to bituka bakoki moko na moko, kolandana na makoki maye, kokela yoko bitando bya bobateli zamba mpo ya ya kosala bokila ya nyama inso to ndambo. Bisika bokila elingisami basengeli kofuta mpako iye mibeko ya Leta milengeli ». O’kati ya bitando bibatelami nse mpo na bokila ya yoko nyama, makoki mazali nse mpo ya kosunga baimboka, mingi mpenza nse mpo ya bosenga bwa bango ya bilei.

Mobeko 82 – 002 ya 28/05/1982 mpo na bokila, mokeli ndenge mibale ya « zamba ibatelami mpo ya nyama » : zamba ibatelami mpo na bikelamo binso mpe zamba ibatelami mpo na yoko bikelamo. Lolenge ya liboso lozali mpo ya bobateli mpe bozwami o molongo mwa zamba ibatelami bo’ Nzambe akela. Mpe lolenge ya mibale lozali mpo na bobateli nyama na ntina ya bokila. Babengi yango zamba ya bokila. Likanisi liye lindimami mpe o’ alitikele 17¹⁵.

Na elobeli ya alitikele ya yambo, zamba ebombami mpo na nyama to bikelamo binso ezali « etando ya zamba etali bobateli, bobongisi mpe bokolisi nyama ya zamba mpe bobateli, bobongisi bifandelo ya nyama ina mpo ya bokila, bobomi mpe bokangi yango. Mobeko moye molongoli bakonzi ba bitando bina to baye bazali kokengela yango mpe bisika bato bafandi to misala misuse mipekisami ».

---

¹⁴ Ministère de l’Environnement Conservation de la Nature et Tourisme, Plan National d’Action Environnemental (PNAE), Etat actuel de l’environnement au Zaïre, 1996, p. 127.

¹⁵ Ch. DU SAUSSAY et P. WILKINSON, La Conservation de la Nature au Zaïre, Ecologie et Législation, Rapport préliminaire, p. 24.

Nse na alitikele yango, zamba ibatelami mpo na nyama ezali « etando ya zamba epai wapi bobomi to bokangi nyama ezali na mibeko mpo ya kokengele yango, na kokabolaka bileko mpe ndenge ya bokila. Mpe lisusu koyeba bikelamo bisengeli, koyeba kosalela bitando bina ebongisami na mibeko ya Leta. Bozwi ndingisa mpe bofuti mpako ekosalema na bilo ya Leta eye etali misala ya bokila ».

Na maye touti koloba, tolanda ndenge balimboli o' alitikele iye :

- Alitikele 13 :

« O ntei ya bitando bibatelami mpo ya nyama, kolongola bobele soki ndingisa ya mokonzi ya mboka ezali, epekisami :

1. Kokotisa nyama ya mboka to iye iuti epai mosusu, mandoki, mitambo to yoko masini ya bokila, kokanga to komema nyama ya zamba na bomoi, mposo to misuni na yango, to mpe yoko eteni ya nyama ;
2. Kolanda, kosala bokila, kokanga to mpe kosala mobulu moye mokotungisa nyama inso ya zamba, ata iye ya kanda, longola nse o ntango ya komibikisa o likama. Na yango, soki nyama ezoki to ekufi, esengeli koyebisa bula matari moyangeli bokila to mpe mokitani wa ye ya pene sima ya ngonga 48 ;
3. Esengeli lisusu kolakisa bilembo bikomonisa te likama lizalaki ya solo mpe esalemaki na ntina ya komibatela. Soki bilembo ya solo bizali te, akozwa bitumbu biye mobeko moye molengeli ;
4. Kobebisa pamba pamba bifandeli ya nyama ;
5. Kopimbwisa pepo na nse ya metelo 500 o likolo lya zamba lina. »

- Alitikele 14 :

« O'kati ya zamba ibatelami mpo na nyama to bikelamo binso to mpe mpo na yoko nyama, epekisami na bato kosala misala misusu kobanda mobeko moye mobimi, lokola :

1. Kolongola baimboka o' mabele ma bango mpe kopesa bango esika mosusu.
2. Kokotisa bato ebele baye bauti epai mosusu mpe kokela mboka ya sika.
3. Kopikola nzete mpe kosala misala miye mikobebisa nkimia, botomboli to misala mitali nyama ».

- Alitikele 15 :

« Bula-matari oyo atali makambo ya bokila akoki kolongola makambo maye bapekisi o' alitikele towuti kolobela mpo na kosunga yoko mboka iye aponi, kolanda na mitindo ye moko abongisi, lokola :

1. Ntango esengeli kobongisa, na lisungi lya meko iye azwi, esika nyama efandi o' zamba.
2. Ntango esengeli kosunga misala mitali nyama. »

Bitando bya zamba ya bokila biyangelami na « ICCN ».

II.1.6. Bisika to biteni bibatelami to bikebisami

Eteni nyoso ya ekolo eye ezwami o kati ya mwango ya misala mya bobongisi mboka te, bakoki kotiya yango o molongo mwa bisika bibatelami, ntango eazli kokundola yoko makambo matali mboka to mpe mpo ya kitoko na yango to ya kobongisa eteni to bisika binso batongi.

Mobeko n°75–024 mwa 22/07/1975 ya bisika bibatelami mokolakisa ndenge elongobani mpo ya bobateli nzinga nzinga to zamba inso, mingi mpenza nyama izwami o zamba ina: Kobatela, kokela mpe kopesa lokumu na bisika batongi. Bisika bibatelami bikelami na mobeko (Ordonnance) moye mokopona misala mya boyangeli mboka.

Alitikele ya mibale elobi te mobeko (Ordonnance) mokosengisa ndenge ya boyangeli mpe, ntango esusu, kopekisa misala ya bokila, ya bolobi, misala ya minene ya ba izini, ya mombongo, ya bilanga, ya bobokoli bibwele to ya bokati nzete, kosala misala minene ya Leta, kobimisa mabanga to bisaleli ya botongi ndako, bosaleli mayi, kotambola tambola ya bato o nzela inso, misala minso mikopekisa nyama mpe nzete ikola malamumu mpe mikobebisa lolenge ya esika ena.

Bato baye babimisi bango o esika ya bango ya momesano na ntina ya bokeli esika ebatelami, basengeli kofuta bango (indemnisés). Na yango, alitikele ya 4 ebongisi boye : « Nkanda ya baye babangani bango o esika ya bango ya momesano mpo té bafutami malamumu te, nde babongisi likambo yango lokola esalemaka ntango eye babotoloko esika bato bafandi mpo ya bolamu bwa lisanga.

Lifuta basengeli kozwa likouta na maboko ma Leta ».

Tokoki kobakisa na bitando bibatelami, zaladè zoloziki to botaniki (Jardin zoologique et botanique) biye bizali bibombelo bya nyama mpe nzete iye ezwami o libanda ya zamba iye Nzambe akela. Yango iyangelami na ICCN.

II.2. Mibeko Mya Boyangeli Bitando Bibatelami

Bitando bibatelami bizwami o molongo mwa nkita ya Leta. Na maye matali nkita ya Leta, alitikele ya 55 ya mobeko n°73-021 ya 20/07/1973, moye motali kobatela biloko bya bato, mabele, ndako, mpe ndenge ya kobatela to koluka kotiya nkimia na mboka, mobongisi boye :

« Etando ya mabele ya Leta ezali mabele manso maye mapesami na misala ya Bula-matari.

Bakoki kopesa mabele mana to kokabola mango na bato basusu te tango naino batiki misala na yango ya momesano te. Mabele maye mazwami o kati ya bisika binene ya Leta biyangelami na mabongisi maye matali misala mya Leta ».

Yoko yoko ya bitando bibatelami ezali kolakisa, na maye matali mibeko, misala esengeli kosala o kati ya bisika bibatelami :

- Biye bipekisami mpo ya misala minso ;
- Biye bisengeli kozwa ndingisa ya kosala misala ndenge na ndenge ;
- Biye bibongi na bobombi mpo ya misala mya Leta.

II.3. Mpo Na Maye Matali Bokeli Bitando Bibatelami

Bakeli ba palaki ya ekolo Congo o bileko biye :

- Etando ya Virunga, mobeko ya Leta (décret-loi) ya 21/04/1925 ;
- Etando ya Garamba, mobeko (décret-loi) ya 17/03/1938 ;
- Etando ya Upemba, mobeko (décret-loi) ya 15/05/1939 ;
- Etando ya Kahuzi – Biega, mobeko (Ordonnance-loi) ya 30/03/1970 ;
- Etando ya Salonga, mobeko (Ordonnance-loi) ya 30/03/1970 ;
- Etando ya Kundelungu, mobeko (Ordonnance-loi) ya 30/11/1970 ;
- Etando ya Maiko, mobeko (Ordonnance-loi) ya 30/11/1970.

Mpo na bokeli palaki ina, balandelaki nzela nse moko bobotoli mabele mpe zamba ya na ba-mboka ya boluki bolamu ya bato banso.

Bitando bibatelami mpo na bomoi ya bikelamo (réserves de la biosphère) bikelamaki o bileko biye :

- Eye ya Yangambi na etuka ya monyele (Province Orientale) na 1970 ;
- Eye ya Lufira na etuka ya Katanga na 1979 ;
- Eye ya Luki na etuka ya Bas – Congo na 1979.

Yambo ya kozwa mobeko (décret) ya Leta ya 24/07/1956, Leta azalaki na makoki ya kokobotolo mabele ya bonkoko na baimboka na ntina ya boluki bolamu ya lisanga to ya ekolo. Mpe ntango inso, azalaka kofuta bango mpo ya bobotoli mabele ma bango. Na yango tozali kotanga na mobeko (décret) ya 26/11/1934 moye mokeli « Institut des Parcs Nationaux » boye :

- Alitikele ya 4 :

Mabele maye malongwi o molongo ya bitando bitali Alitikele touti kolobela mazali :

1. Mabele maye baimboka bazali kovanda mpe kosalela ;
2. Mabele maye bakabola yambo té bazwa mobeko moye.

« Baimboka to bankolo mabele bakoki kosengisama na kotika mabele ma bango kaka nse soki bapesi bango lifuta lilongobani to mpe makoki makokani to maleki maye bazalaki na yango ».

« Na ntango bobotoli mabele to bapesi yango na moto mosusu, to mpe lisusu babotoli makoki ya baimboka mpo na kosalela mabele bavandi, mosolo to lifuta lina likouta na sanduku ya koloni ya ekolo Congo to mpe ya Ruanda – Urundi (Leta)... ».

- Alitikele ya 5 :

« Mabele ya Leta mazwami maye bazali kolandela na alitikele 3 mazali mpe makotikala mabele ma koloni to ma Ruanda – Urundi.

« Makoki kopesama na moto mosusu to lingomba lyoko te. Misala misusu kokesene na miye mya Leta mipekisami o mabele mana, lolenge emonisami o alitikele 2 ya mobeko (décret-loi) moye ».

Emonisami na alitikele iye ibale te bitando bibatelami to palaki ya ekolo babengi Virunga, Garamba mpe Upemba bilongwaki o makoki ma bankolo bisika biango. Nzoka nde, mpo ya bokeli ba palaki ya ekolo o mobu 1970, esengelaki kolandela mpenza molulu moye molengelameli na mobeko (décret-loi) ya 1956 moye motali bozwi to bobotoli mabele na ntina ya misala ya lisanga to ekolo (expropriation pour cause d'utilité publique).

Mpo ya bitando biye bisato bibatelami mpo na bomoi ya bikelamo, tomonaka boye o mokolo mwa bokeli yango: mpo ya bopekisi misala misusu mya bato o bitando byango, esengelaki kolanda nzela mibeko ya bobotoli baitando mpo na bolamu bwa lisanga to ekolo, eye ebongisami na mobeko n°77-001 ya 22/02/1977.

II.4. Mambi Matali Kokele Zamba Ibatelama

Alitikele 10 ya mobeko motali zamba (Code forestier de 2002) ebongisi boye: « O zamba ya Leta tokozwa: zamba ibatelami, zamba ibombami mpe zamba ya bokati nzete ya mabaya ».

Na Buku boye, tokoloba mingi mpenza makambo matali zamba ibatelama. Na yango, lolenge ya bokeli zamba ina ikomonisa polele mpenza ndelo na yango mpe meko to mikano milongobani mpo ya bobongisi mpe bobateli nkita ya yango.

O molongo mwa zamba ibatelami tokoi kozwa bitando bibatelami, lokola zamba ibatelami na mobimba na yango, ba palaki ya ekolo, zamba ibombami mpo ya bomoi ya bikelamo, to mpe bitando ya zamba isusu. Bitando biye biyangelami na mibeko mya ntina mitali bitando bibatelami.

Kolanda na alitikele ya 7, eteni ya C, ya mibeko ya Leta (decret) ya 26/11/1934 motali mibeko mya boyangeli zamba ya misala mya bobateli ba palaki ya ekolo », epekisami, o kati ya zamba ibombami to ibatelami na mobimba na yango, kokata to koboma nzete, kopikola to kolongola milona to nzete iye baloni te...

Tokotanga na alitikele ya 5 ya mobeko ya mokonzi ya ekolo (ordonnance-loi) n°69-041 ya 22/08/1969 :

« Na bokebi mpenza na yoko mambi mabongisami na mobeko moye to mpe na makomi ma bokeli zamba ibombami na mobimba na yango, epekisami, o nei ya zamba ina...kokata to koboma nzete, kopikola to kolongola milona to nzete iye baloni te... »

Na mobeko monene mwa zamba (Code forestier de 2002), alitikele 38 mpe 39 ilomboli na molongo boye :

- « O’kati ya zamba ibatelami, kolongola iye nzambe akela mpe ibombami na mobimba na yango, bitando bibatelami bya ekolo mpe zamba ya bobokoli nzete, makoki ma bosaleli yango mapesami bobele na bato bazwami pembeni pembeni na yango, na botosaka mabongisi ya mobeko moye mpe meko ya bosaleli yango », alitikele 38 ;
- O’ kati ya zamba ibatelami, makoki ma bosaleli yango masuki nse na :
  1. Bolokoti nkoni mpe ndele ;
  2. Bobuki mbuma, booluki biloko ya bolei to bosalisi nzoto ;
  3. Bozwi ndembo, mpaka to mafuta ma nzoi ;
  4. Bolokoti mbinzo, mbembe to magbololo ;
  5. Bozwi nzete ya botongi ndako to mpe ya misala mya maboko.

« Epai esusu, mwango mwa bobongisi zamba yango ezali kolakisa polele makoki ya bosaleli yango engebene na mibeko », alitikele 39.

O eteni ya suka ya alitikele 39 eye, tokozwa ndenge ya kosalela yango na alitikele ya 6 mpe ya 7 ya mokano n°34/CAB/MIN/ECN-T/JEB/08 ya 22/08/2008 motali meko mya boluki mpe kosalela biloko bisusu bya zamba.

- « Mwango mwa bobongisi zamba inso ibatelami mokolakisa ndenge ya bobuki mbuma ya zamba na bato bazwami pembeni pembeni bo makoki ma bango ma bosaleli etando yango mazali kotinda. Mwango mwango mokolakisa mingi mpenza molongo mpe boike bwa mbuma, mpe lisusu bitando na bileko ya kobuka yango.
« Ata mwango moko te ya bobongisi zamba ibatelami mokozwa ndingisa ya mokonzi soki mobuki molongo mwa yambo ya alitikele moye touti kotanga », alitikele 6.
- « Epekisami kosala mombongo ya mbuma inso iye babuki o zamba ibatelami bo makoki ma bango mazali kotinda », alitikele ya 7.

Emonisami polele na alitikele iye te zamba izwami ezala na bitando bya zamba biye nzambe akela mpe bibombami na mobimba na yango, ezala o bitando

bibatelami bya ekolo, elingi koloba té bitando bibatelami bizali bya kosimba to kosalela te. Soki mobeko moyebi makoki ma bosaleli bobele na bato bazwami pembeni pembeni, makoki ma bobateli mango masengeli nse kozala na mabongisi to mwango motali zamba inso iye touti kotanga. Mbuma inso iuti na zamba iye isengeli iliama na mobuki na libota lya ye, yango wana epekisami kosala mombongo na yango.

Zamba ibatelami iuti na molongo mwa mabongisi ya mobeko n°08/08/ ya 08/04/2008. Na yango koluka koyeba yambo mpenza makanisi ma bato banso, ma baimboka to mpe ya moto moko moko oyo azwami o pembeni ya etando, yango ezali etindami ya Leta, lokola mpe ya bakonzi ba bingumba to bituka.

Molongo to eteni ya 2 ya alitikele 10 ya mobeko moye touti kotanga molimboli boye :

« Soki makanisi ya bato touti kotanga mamonisi litomba ya kovandisa bato bazwami pembeni pembeni ya etando epai esusu, esengeli te lapolo ya makanisi ma bango :

1. Emonisa polele ndingisa ya mokonzi ya esika ena to mpe ya batindami to balobeli ya baimboka to mpe bankolo mabele ;
2. Elimbola mwango ya kovandisa bato baye o esika bango moko baling te mpe lolenge ya kolandela yango ;
3. Elakisa masengisi ma yambo mpe lolenge ya bovandisi bango ;
4. Emonisa mafuti ya kopesa na bato baye bavandisi bango esika esusu mpe ndenge ya bopesi yango ;
5. Elimbola nzela ya kolanda mpo na bato baye soki lifuta to eteni ya lifuta to mpe mwango mwa bovandisi bango esika esusu esepelisi bango te.... ».

Na bofuti mpe bovandisi bango epai esusu, bato bazwami pembeni ya etando ya zamba ebatelami basengeli bafutama malamumu mpo te balongola makoki ma bango ma bonkoko na zamba ina.

II.5. Lotomo Kani Lozali Kati Na Politiki Ya Nzinga Nzinga Na Maye Matali 15/100 Ya Bitando Binso Bya Ekolo Oyo Alitikele 14 Ya Mobeko Monene Mwa Zamba Mozali Kolobela ?

Alitikele ya 14 ya mobeko monene mwa zamba (Code forestier de 2002) ebongisi boye : « Zamba ibatelami isengeli kozwa mbele 15/100 ya bitando binso bya ekolo Congo Demokratika ». Bolandeli motango 15/100 bouti na lisukulu ya nsele ya 09/09/1975 ya mokambi ya ekolo MOBUTU. Tozongela lisusu eteni eye ezali kolobela yango : « Na mbula 10, tokeli bitando bya zamba bibatelami ya ekolo mpe biye bibombami koleka banoko na mbula 80 iye bakambaki ekolo congo. Na

bongo, mokano mwa biso mozali 'té tokoka kobomba mpe kobatela 15 % ya etando ya mboka ya biso, yango ezali mingi soki totali etando ya Zaire... ».

Na lisukulu ya mokambi ya ekolo, ezali bongo bitando bibatelami na ndenge inso. Elingi koloba té zamba ibatelami izwami na kati.

II.6. Lotomo Ya Baimboka O Kati Ya Mobeko Monene Mwa Zamba

Mokeli mobeko ya zamba asaleli liloba « lisanga ya baimboka » mbala 10¹⁶; liloba « bato bavandi pembeni pembeni ya bitando bya zamba » mbala 3¹⁷; liloba « baimboka » mbala 2¹⁸ mpe liloba « mboka ya pembeni pembeni ya zamba » mbala yo¹⁹.

Mpo na maloba maye, V. VUNDU dia MASSAMBA mpe G. KALAMBAY LUPUNGU (2009) kati ya mobeko monene mwa zamba (Code forestier de 2002), na ndenge balimboli mpe bakanisi, bakomi boye: «...Nse ndenge moko likanisi ya “lisanga ya baimboka” bakoki koulinya yango na liye ya “lisanga ya bankolo mabele”, to mpe lisusu na liye ya “bato bavandi pembeni pembeni ya zamba”. Mboka ezali esika bato bafandi to mpe basali bilanga. Mpo na yango, ekoki kobomba bato bauti na masanga ndenge na ndenge ya bato. Nzokande lisanga lya baimboka likoki, na bolandaka boike bwa bato, likosangisa mboka ebele. Lisanga lyoko ya baimboka likoki kobikela na zamba yoko mpe kozwa yango lokola lisanga lya bato bavandi pembeni pembeni ya zamba lina, kasi bato banso bavandi pembeni pembeni ya zamba bazwami bango banso te o lisanga lya baimboka, pamba te, mpo na masengisi matali boyokani mpe nkita, bato bauiti na masanga ndenge na ndenge bakoki kovanda o etando yoko pembeni ya zamba »²⁰.

II.6.1. Ebandeli ya liloba « lisanga ya baimboka » o mibeko mya ekolo congo demoklatika

Liloba « lisanga lya baimboka » lisalelami mpo na mbala ya yambo o kati ya mibeko mitali mabele na alitikele 387 mpe 388, kasi lilimbolamaki te. Ndimbola na yango epasamaki mwa muke na mokeli mibeko mya zamba o alitikele ya yambo, eteni ya 17, na maloba maye : « lisanga lya baimboka : boko bato ya mboka bayokani na ndenge ya bonkoko mpe basangani na bondeko kati na mabota. Lisanga yango liyebani lisusu na kokangama, bovandaka na eteni yoko ya mabele eyebani. Lisanga lya baimboka lizali mpe kosepelisa mabongisami ma Bula-matari o maye matali bituka ».

Tala lolenge mobeko ya mabongisi n°08-016 ya 07/10/2008, matali ndenge mboka izali, ibongisami mpe iyangelami. Esengeli mpe koyeba boyokani bozali kati

¹⁶ Alitikele 1, 17, 22, 78, 79, 80, 106, 111, 112 mpe 113.

¹⁷ Alitikele 15, 38 mpe 44.

¹⁸ Alitikele 62 mpe 102.

¹⁹ Alitikele 63.

²⁰ V.VUNDU dia MASSAMBA et G. KALAMBAY LUPUNGU, le code forestier commenté et annoté, p. 8

ya mboka ina na Bula-matari mpe bituka biye bikolakisa « sikitele » to mpe biteni ya mboka babengi « chefferie ».

- « Sikitele : ezali lisanga lya mboka ebele ya kokesene, iye izali na bonsomi bwa bango, iyokani mpe iyangelami na ndenge ya bonkoko. Ekambemi na mokonzi oyo aponomi mpe afandisami na Leta.
« Eyangelami kolandana na mabongisisi ma mobeko moye. Ntango inso, mboka ya bankoko iye. O ntei ya yango ezali kobatela bonkoko bwa yango kokokana na mitindo milongobani na mobeko moye mpe moye motali makoki na bankumu ya mbok », alitikele 66²¹.
- « Biteni ya mboka babengi Chefferie: ezali lisanga lya mboka ebele ya ndenge moko, iye iyokani mpe iyangelami na ndenge ya bonkoko. Ikambemi na mokonzi oyo aponami na ndenge ya bonkoko, ayebani mpe afandisami na Leta.
« Iyangelami kolandama na mabongisi mobeko moye mpe mibeko ya bokoko na ndenge te mikesene na molongo mwa mibeko ya Leta, nkimia mpe bizaleli bilamu te », alitikele 67²².

---

²¹ Ulinyisa :

- Loi n°95-005 du 20 décembre 1995 etali kopesa moko makoki masusu ma leta na bingumba to bituka, al. 107.
« Koletivité-Sikitele ekozua mpenza mingi bituka to mpe bakabila ndenge na ndenge, oyo euti na bai-mboka ndenge na ndenge lokola, kasi o kati ya moko moko, mabota masangana mpe mayebana banda bokoko.
« Koletivité-Sikitele eyagyami engebene na makomi ma mobeko moye. Kasi, masanga ma bokoko oyo ezali kotonga yango, makobomba ndenge ya boyokani ya yango ya kala na bolandaka bongo makomi ma mobeko moye. »
- Mobeko monene n° 081 mwa 02 juillet 1998 moye motali bobongisi mpe boyangeli bingumba mpe bituka, al. 140.
« Sikitele ekozua mpenza mingi bituka to mpe bakabila ndenge na ndenge, oyo euti na bai-mboka ndenge na ndenge lokola, kasi o kati ya moko moko, mabota masangana mpe mayebana banda bokoko. Lokola mingi mpenza lisanga lyko lyoko likoki kobika to kotombola nkita ya yango yee moko te, yango leta akeli siketele lokola lisanga lya bai – mboka wapi akotyia mokonzi moyangeli. Mokonzi mona akoyangemela engebene na mikoma mya mobeko monene moye. »

²² Ulinyisa :

- Mobeko n°95-005 mwa 20 sanza ya zomi ya ibale 1995 oyo etali kopesa makoki mosusu ma Leta na bingumba mpe bituka, al. 106.
« Koletivité-chefferie ezali etuka leta apesi moko makoki, mpe oyo etongami mingi mpenza na bai-mboka, bituka to kabila ezali bizaleli lolenge moko, bisangana mpe biyembana banda bokoko. Mokambi wa yango aponomai na bolandaka bongo bokoko, kasi se Leta akopesa yee ndingisa mpe makoki ya boyangeli etuka ena.
« Yango eyangelami na ndenge ya bokoko na bolandaka bongo mikoma mya mobeko moye. Mpe lisusu, ekoki kotya mobulu te na oyo etali mibeko ya leta mpo ya molongo mpe nkimia okati ya mboka ».

Na ndimbola ibale iye, emonisami té lisanga ya baimboka ekokani na masanga ya bonkoko maye mazali na mokonzi moko. Na liloba liye, mobeko ya mabongisi (loi-organique) ya 07/10/2008 molobi na alitikele ya 85 te mokonzi ya Sikitele azali mokonzi mpe ntoma ya Sikitele o mambi ma bosembo (justice) mpe liboso ya bato basusu. O maye matali mokonzi ya biteni ya mboka babengi chefferie, alitikele 86 ya mobeko mona molobi lisusu boye: « mokonzi ya byango mpe ntoma ya byango o mambi ma bosembo mpe liboso ya bato basusu ».

O maye matali nkumu ya mboka (chef coutumier), alitikele 207 molongo 1 mpe 2 (de la Constitution), na molongo mwa yambo mpe mwa mibale ya mobeko likonzi elobi : « bokonzi ya bonkoko ezali boye boyebani. Bopesameli engebene na mibeko ya bonkoko na ndenge té yango ekesene te na miye mya mobeko likonzi mpe miye misuse te, nkimia mpe bizaleli bilamu te ».

O bisika mei, masanga ya bokoko makomimonisa bipai bafandi na oyo babengisi mboka (village). Na yango alitikele 142 ya mobeko ya 20/12/1995195 mpe alitikele 142 ya mobeko (décret – loi) ya 02/07/1998, izali koloba boye : « ... ezali mboka (village) lisanga lyoko lyoko ya bonkoko libengisami na ndenge ya bonkoko (coutume) to bizaleli ya bonkoko (usages locaux) mpe bomoko na boyokani biuti na bosalisani kati na bandeko mpe mabota ».

Masanga nyoso ya baimboka to ya bokoko mazali na bitando to bisika na bango ya mabele biyebani. Bonkoko yango ya lisanga bozali mpo na mabele to nyoso oyo ezwami na mabele, lokola zamba. Mboka mpe bato na yango bazali kosalela mabele kolandana na makoki makeseni. Bailisanga bana bazali na makoki ya kosalela mabele bo momekano. Makoki yango mazali ya moto na moto elingi koloba te moto nyoso oyo azwami o etando ena azali na makoki ya kozwa mbano inso iye ikouta na mabele mana : bokila, bolobi, bobuki mbuma ya zamba. Ezali na lotomo koyeba te kozala na esengo ya kosalela makoki manso esengi yambo mpenza ozala moko ya baimboka mpe kolo mabele.

O kati ya etando ya mabele ya baimboka ekoki kovanda kaka nse baimboka te, kasi mpe baye bamikotisi mpe bandimami na nzela ya libala to ya kobokolo bango (adoption) to mpe na tekini isusu ya bokoko, to mpe lisusu bapaya (étrangers).

- Mobeko monene n° 081 mwa 2 juillet 1998 moye matali bobongisi mpe boyangeli bingumba mpe bituka, al. 141.

«Chefferie ekozua bongo bituka to kabila ezali na bizaleli lolenge moko, biye bisangana mpe biyembana banda bokoko. Mokambi wa yango aponomi na bolandaka bongo bokoko, kasi se leta akopesa yee ndingisa mpe makoki ya boyangeli etuka ena.

« Eyangelami na na ndenge ya bokoko, nabolandaka bongo makoma ma mobeko moye. Mpe lisusu, ekoki kotya mobulu te na oyo etali mibeko ya leta mpo ya molongo mpe nkimia okati ya mboka ».

Okati ya makoki ma misala mya lisanga, bokeseni bozali te kati na baimboka, baye bamikotisi mpe bapaya kasi bokeseni bozali makasi na oyo etali makoki ya moto na moto kobandana na mibeko ya Leta. Na yango, soki banso bakosala mabele, nkimia mpe bosaleli mabele ngonga molai kati na masanga ya bato banso ekozala mpe bozangi bokondimama te.

Alitikele mibale ya mobeko monene mwa zamba elobi na bokuse maye touti koloba :

- « Nzete izwami o kati ya mboka (village) to mpe pembeni na yango to mpe lisusu okati ya etando ya lisanga to moto ye moko, ezali na bakolo ya lisanga to ya moto moko », alitikele 9, molongo ya yambo.
- « Yoko lingomba ya baimboka likoki, na bosenga na yango, kozwa nkabo ya zamba ibatelami to mobimba na yango kati na zamba ya momeseno », alitikele 22, molongo ya yambo.

Alitikele 111 kino 113 izali kolobela bosaleli zamba ya baimboka.

II.6.2. Makoki ya bosaleli zamba ibatelami

Alitikele mibale iye ezali kolobela makoki ya bosaleli zamba ibatelami yango iye.

- Alitikele 38 :

« O kati na zamba ibatelami, longola nse zamba iye Nzambe akela mpe ibatelami na mobimba na yango, ba palaki ya ekolo mpo bya bobokoli nzete (jardin botanique), makoki ma bosaleli zamba mapesami na bato bazwami pembeni na bolandaka mabongisi mpe meko mizwami o mobeko moye ».

- Alitikele 39 :

« O kati ya zamba ibatelami, makoki ma bosaleli zamba mazali nse maye :

- a. Bolokoti mbuma mpe ndele ;
- b. Bobuki mbuma, boluki biloko ya bolei to ya kosalisa nzoto ;
- c. Bozwi ndembo, mpaka to mafuta ma nzoi ;
- d. Bolokoti mbinzo, mbembe to magbololo ;
- e. Bokati nzete ya botongi ndako to mpo ya misala ya maboko.

« Mpe lisusu, mwango mwa bobongisi zamba ina mokolakisa makoki malingisami mpo ya bosaleli zamba yango ».

Misala o kati ya zamba ibatelami mikouta na lolenge ya nkita ya mikolo mya lelo, na bizaleli bya bato mpe botombwami ya baimboka (developpement local). Lisusu, bolongoli makoki manso ezali na likama ya kozanga makasi mpe lisusu

bakosalela yango te, pamba te, bato bazwami pembeni pembeni bazali kobikela na misala mina mpo na bozwi mbuma ikosunga bomoi na bango.

Molongo mwa yambo ya Alitikele 39 molingi, na bobongisami ya makomi na yango, kolakisa te botangi na molongo boye basalemi, bozali na suka. Kasi o molongo mwa mibale mozali lokola moye mwa yambo. Na yango, mwango mwa bobongisi mokoki kokolisa makoki ya kosalela kolandaka na maye ya zamba itangemi.

II.7. MAYE MATALI MIBEKO MPE MBULAMATARI

O kati ya eteni eye, tokolakisa makomi ya mibeko mpe masanga ya Leta, maye matali boluki zebi ya makomi yango.

II.7.1. Maye I matali mibeko

Tokozwa o'kati ya eteni eye, alatikeli 9 ya mobeko likonzi ya 18/02/2006 mpe miye misusu miuti na mobeko yango.

Na yango, mpo na kozwa matomba maye tozali koluka na bobateli nzinga nzinga, esengeli kotiya mibeko mikoki mpo kotambuisa misala balingi kosala.

II.7.1.1. Bokasi bwa alitikele 9 ya mobeko likonzi ya 18/02/2006 o mibeko mya liboso

Alitikele 9 ya mobeko likonzi ya 18/02/2006 ebongisi boye :

« Leta azali na bokonzi ntango inso mingi penza mabele, mpe nse yango, mai mpe zamba, ya mopepe, ya ebale, ya etima mpe mbu ya ekolo Congo mpe bitando binene ya mabele bazwami o ekolo ».

« Ndenge ya boyangeli mpe bokaboli bitando ya mabele ya Leta biye tolobeli na molongo moye moleki ipesami na mobeko ».

Molongo ya yambo ya alitikele eye ezali yoko ya mibeko minene ya lisanga ya bikolo : bosomi bwa ekolo yoko yoko o mabele maye. Tala lolenge NICOLAS DE SADELEER na « VADEMECUM » ya ye o maye matali mibeko kati na bikolo mpo na bomoi ya boike ya bikelamo ya Europe – Afrique : « Na ntina ya kozanga koyokana ya bonkutu kati ya bikolo ya likolo (Nord) mpe ya ngele (sud) o maye matali bompesi bokolo (appropriation) ya yoko nkabo ya bikelamo, mingi mpenza mboto (gens), likanisi ya nkita ya lisanga ya mokili mobimba (patrimoine commun de l'humanité) ezalaki mowelano o ntago ya bolengeli likita ya RIO. Lisusu likanisi mei basalelaki yango te na bakolo likita ya boyokani mpo na boike ya bikelamo (la convention sur la diversité biologique) mpe bandimaki liloba « etungiseli ya lisanga » (préoccupation commune). Kaka na molongo ya makanisi yango, liloba ya bosomi ya mobimba o bileko binso ya ekolo yoko yoko o maye matali nkita ya ye

endimamaki o likita lina²³. Mobeko ya mibale ya likita ya Rio mobakisi na bozindo maloba maye : « bikolo bizali na bosomi ya makoki ma bosaleli nkita ya bango na lolenge ya politiki ya nzinga nzinga mpe botombwami bwa bango »²⁴.

Kolandana na bosomi bonso o bileko na bileko, uta mikolo mya sanza 30/06/1960, Leta asaleli mibeko miye :

- **Mabele :**

- Mobeko n°73-021 mwa 20/07/1973 moye motali lisanga ya mibeko ya biloko to bozwi, mabele, ndako mpe nkimia ya Leta :
« Nse ya mitima minso mpe iye ya miluka minso iye ya miluka minso miye masuwa to bwato mizali koleka to te, ezali yoko nkita ya Leta », alitikele 16 ;
« Mai ya miluka mpe ya bitima mpe lisusu ya nse ya mabele mizali ya Leta », alitikele 18 ;
« Mabele mazali nse o bokolo ya Leta oyo bokoki to mpe kopimela Leta te », alitikele 53.
- Mobeko ya mokonzi ya ekolo (ordonnance – loi n°69-041 ya 22/08/1969) motali bobateli nzinga nzinga mpe bikelamo :
« Nkabo yoso ya mabele ma ekolo, bakoki kokomisa yango zamba libatelami eye mobimba na yango “Réserve Naturelle Intégrale” biye Nzambe akela, na mobeko mwa mokonzi wa ekolo ntango ya bobateli nyama, nzete, mabele, mai mpe mingi mpenza ntango etando ena ezali kolakisa litomba ya ntina mpe ebongi kolongola yango na molongo ya misala ya bato oyo ekoki kobebisa lolenge na yango », alitikele 1.
- Mobeko n°75-024 ya 22/07/1975 motali bokelami bwa bitando to bisika bibatelami :
« Bitando binso ya mabele ma ekolo oyo mwango moko mwa botongi mosalemi naino te, bakoki kokomisa yango eteni ya mabele ebatelami na mobeko ya mokonzi ya ekolo ntango ezali kokomisa litomba na yango na ntina ya bobateli, bokolisi to bopesi lokumu na eteni ena », alitikele 1.

- **Nse ya mabele :**

- Mobeko (ordonnance – loi) n°81-013 ya 02/04/1981 motali lisanga ya mibeko ya makele (miner) mpe pitolo (hydrocarbure) :
« Engebene na mabongisi ya mobeko likonzi nse ya mabele ya ekolo Zaïre (RDC) ezali mpe ekotikala o bokolo bwa Leta mpe ezali mingi mpenza na : makele, bisika bya botimoli mabanga ma ntalo, maziba ya mai makouta o mabanga mpe pitolo... », alitikele 1, molongo mwa yambo.
- Mobeko n°07-2002 ya 11/07/2002 motali mobeko monene ya makele :
« Bibombelo ya mabanga ya ntalo ezala biye bikeli, mai mazwami o nse ya mabele mpe bisika biye bizali kobimisa molunge o likolo to mpe o nse ya

²³ Ezali biso batu tolendisi likanisi.

²⁴ Nicolas De Sadeleer, Vade-Mecum sur le droit international de la biodiversité, p. 19.

mabele to mpe lisusu o likolo to mpe o nse ya mabele to mpe lisusu o kati ya miluka mya ekolo, bizali nse na bokolo ya Leta, bakoki kobotolo to kopimela yango Leta te », alitikele 3, molongo ya 1.

- **Bikelamo bya zamba :**

- Mobeko n°82-002 ya 28/05/1982 motali biloko ya bokila :

- « Nyama zamba (faune) izali ndenge na ndenge : Nyama iye na mikuwa o mokongo (vertebrés) mpe iye izangi yango (invertébrés), iye imelisaka bana mabele (mamifères), ndeke, iye imibendaka to itambolaka na libumu (reptiles) mpe isusu ndenge na ndenge ».

- « Nyama ya zamba ya ekolo Zaïre (RDC) izali o bokolo bwa Leta. Izali nkita ya ekolo (patrimoine national) mpe isengeli koyangelama mpo na bolamu ya ekolo », alitikele 2.

- **Bitando ya mbu ya ekolo Congo (RDC) :**

- Bolobeli bitando bya mbu ya RDC ezali na litomba o mobeko 09/002 ya 07/05/2009 motali bokaboli bitando ya Mbu ya RDC Alitikele 8 ya mobeko mei, ebongisi boye:

- « Bonene bwa etando ya mbu bofungwami te na 350.000 marins kolongwa na ebandeli ya kati to 100.000 marins kouta na metele 2.500 ».

II.7.1.2. Misala mya yambo ya mobeko ya mabele

Eyebana na momeseno te mobeko ezali mpo na kobatela maye mazali koya kasi maye maleka te.

Mobeko n°73-021 ya 20/07/1973, moye motali mibeko nyoso ya biloko, mabele mpe ndako, mpe lisusu nkimia mpe bokonzi ya Leta mozwi ntina na yango o alitikele 14 bis ya mobeko n°71-008 ya 31/12/1971 motali bokundoli ya mobeko likonzi (revision constitutionnelle) ya 1967, moye molobi boye o alitikele ya yambo : « ebakisami o kati ya mobeko likonzi alitikele 14 bis eye elobi boye : “Mabele mpe nse na yango ya Zaire (RDC) mpe lisusu mboto to mbuma na yango iye Nzambe akela izali ya Leta...” ».

Na bomonisi ya alitikele 53 ya mobeko ya mabele oyo esalemi na Leta ye moko nkolo mabele, esengisamaki na bana ya ekolo Congo na bapaya mpe miye miyebani na Leta to te, baye bazwaka mabele engebene na mibeko ya bozwi mobeko monene ya boyangeli mabele, esengisamaki na bango babongola yango na nkabo ya mabele ya libela mpo ya bana ekolo Congo (RDC) mpe na nkabo ya mabele ya pamba mpo na bapaya to mpe misala misusu minene mya Leta to te.

Kaka nse na libongi yango ya alitikele 53, mabele ma baimboka makomaki mabele ma Leta. Alitikele 387 na bolakelaka bango bofuti makoki maye bazwa likolo ya mabele ma bango na bolandaka ndimbola ya alitikele 338.

Mpo na bosukisi, bobele Leta, na RDC, azali nkolo mabele.

II.7.1.3. Makomi mazali o masolo kati na ndako ya boponi mibeko

Makomi mabale matali mobeko mwa Nzinga – nzinga mazali o maboko ma baponi mibeko. Ntango bakondima yango, nde masungi mpenza mibeko mya nzinga – nzinga. Ezali bongo mobeko monene motali nzinga nzinga mpe moye mwa sika motali bobombi to bobateli bitando bya zamba mpe bikelamo biye Nzambe akela.

Mibeko mya lelo mitali nzinga – nzinga mizali kosala manso mpo na bozwi makomi ma sika na botalaka bonuni mpe bobola ya mibeko mya kala. Bapesi na RDC mobeko monene motali mambi ma nzinga nzinga (loi cadre sur l'environnement), elingi koloba bokeli mibeko minene mitali nzinga nzinga na bolandaka zebi ya sika mpe boyokani ya baimolongo boye ekolo Congo (RDC) andimi ezali na litomba.

Engebene na boulani ya makambo maye touti koloba, esengeli te ndako ya bokeli mibeko elongola na mibeko (ordonnance – loi) n°69-041 ya 22/08/1969, moye motali bobombi to bobateli bitando mpe bikelamo biye Nzambe akela. Na ntina na yango, tokotanga boye na mobeko likonzi « ntango na bopesi myango misusu mya mobeko likonzi, esengeli kozwa mobeko moko mokolakisa lolenge ya...bobateli bitando mpe mibembo ya bapaya... », alitikele 123, eteni ya 15.

Yambo ya botiki mwango ya mobeko moye touti koloba o ndako ya baponi mibeko, ICCN, ebongisaka makita 5 na Lubumbashi na Goma, na Kisangani mpe na Mbandaka.

Botali na bozindo mabongasami ma mobeko monene moye (odonance – loi), bozali komonisa te mobeko mwango motali nse yoko makambo mpe bakosalela yango bebele zamba ibombani na mobimba na yango (reserves intégrales). Kasi te na ndenge ya bitando bibatelami. Mobeko mwango mokokani lisusu mpenza te na boyokani ya kati na bikolo na maye matali boike bwa bikelamo mpe na mibeko mya sika mitali boyangeli boike ya bikelamo, bitando bibatelami mpe bisika ya mai mai. Mpo na yango, makanisi ebele ezali kosenga mbongwana ya mobeko mana.

O makanisi ya mobeko mwa sika, ekosengela :

1. Esangisa solo mpenza bitando binso na ntina ya bobombi to bobateli boike ya bikelamo ezala na bitando bibatelami, ezala na bisika bisusu ;
2. Komonisa polele makoki (zebi, bwanya, ...) ya moto na moto oyo azali komipesa lelo to lobi na misala mya bobombi to bobateli nzinga nzinga mpe bikelamo ;
3. Kokotisa o kati ya mobeko mona mayele ma sika mauti na boyokani kati na bikolo oyo RDC andimi ;
4. Kopesa eyano na masengisami ya botomboli nkita mpo ya bolamu ya baimboka mpe bakolo mabele ;
5. Kosangisa bato banso batali bobateli nzinga nzinga na botalaka makanisi ma sika mauti na mbongwana ya bobombi to bobateli zamba ntango molai.

II.7.2. Ndako ya misala ya Leta

Ekoki te te balimbola makoki ma Bula-matari mpo te akoka kosala misala mya ye. Esengeli lisusu kobongisa ndenge ya boyangeli misala myango ; mabongisi, kobanda lelo :

1. Kokabola makoki kati na bakonzi banso ya Leta.
2. Kokela misala ya Leta ; ndako ya misala ya mbula – matari mpe kolimbola polele misala mya yango.
3. Kobongisa ndenge ya koyangela misala mya yango, asalela bokonzi bwa ye mpe abatela makoki ma baimboka.
4. Kopesa makoki ma mosolo mpo ya botomboli misala.

Lokola ntina ya zebi eye etali « zamba ya motango, zamba ibatelami na mobimba na yango mpe zamba ibatelami mpo na nyama, esengeli na eteni eye kolakisa bokambi to boyangeli bwa yango.

II.7.2.1. *Bula-matari atali mambi ma nzinga nzinga, bobateli zamba, bikelamo mpe mibembo ya bapaya*

Mobeko (ordonnance) 75-231 ya 22/07/1975 mabongisi misala mya Leta miye mitali nzinga nzinga, bobateli zamba na bikelamo biye Nzambe akela mpe mibembo mya bapaya na ndenge iye :

- « Bula-matari eye ezali na etinda ya botomboli mpe boyangeli misala mitali nzinga nzinga, bobateli zamba mpe bikelamo bizalisama mibembo mya bapaya mpe bisika ya koyamba bango. Ezali mpe lisusu na makoki ya kokama mikano mya ntina mpo ya kokoma mikano mya ntina mpo ya botambwisi engebene na zebi to mayele ma sika.
« Bula-matari ezali na mokumba ya :
  1. O ntei Engumba :
    - Kotiya bopeto bisika bato bavandi na ba ndako mpo na bokutoli mokano manso mauti na bosoto ya mai, ya mabele mpe mopepe to mpema ;
    - Kokela bisika bato bakoki kovanda na bobongisi bitando bya nzete to zamba mpe bisika ya masano to bopemi, na bolengeli politiki elamu ya boloni nzete mpe bokebi te mabele mabukana te ;
    - Kopesa makani na mituna mitali bobongisi bingumba mpe bisika bato bakoki kovanda ;
    - Kopesa makanisi masengeli na maye matali myango mya bokeli isini to bobongisi engumba oyo ekoki kobongisa bomoi bwa bato.
  2. O ntei ya mboka :
    - Bokeli mpe boyangeli zamba ibatelami na mobimba to ndambo yango iye nzambe akela, zamba ibombani mpo ya bokila, mbisi mpe nkita ya mai) ;

- Bolengeli bobateli mpe bobombi nyama ya zamba mpe nzete o ntei ya bitando bina ;
  - Bokeli mpe boyangeli bisika ya kotiya mitanbo o ntei to o libanda ya bitando bina ;
  - Bokeli mpe boyangeli bitando bya mai mpe biye ya zamba.
3. Maye matali mibembo mya bapaya mpe bisika bya boyambi bango :
- Botomboli misala mya boyambi bapaya na Zaire (RDC) na ndenge nyoso ilongobani, mingi mpenza na bopalinginyi sango, bokeli bilo ya bopesi sango na baimibembo mpe bobongisi bisika ya botali (sites touristiques) ;
  - Botomboli mpe bobongisi misala minene mya boyambi bapaya (industrie hôtelière), bokeli mpe boyangeli ndako ya boyambi bapaya ya Leta », alitikele 1.
- « Misala miye mipesamaka kala kala na lingomba babengi na lopoto « Office Zairois de tourisme (OZT) » mpe « Institut National pour la conservation de la nature (INCN) » mikomi, bo' mibeko mitindi, o maboko ma Bula-matari oyo ekoyangelaka nzinga-nzinga, zamba na bikelamo bizalisama mpe mibembo ya bapaya. »

Kati na mibeko ya mokonzi wa ekolo (ordonnances) mpe ya Bula-matari (décrets) miye mitali misala mya Leta, tokoki kobakisa, mpo na maye matali misala mya kobatela mpe koyangela bitando :

- Boyangeli zamba, bilanga ya bobokoli nyama mpe nzete ; bosaleli zebi itali mambi ma nzinga nzinga mpe bomoi ya bato mpe lisusu kotiya bopeto o bisika bato bavandi ;
- Bobongisi mibeko mitali bokila mpe bolobi, bobateli nyama mpe zamba ;
- Bokeli myango mitali bopeto ya bisika bato bavandi elongo moko na Bula-matari oyo ako zangelaka bokolongono bwa nzoto ;
- Bolandeli mpe bokengeli misala mya Leta mpe mya bato basusu baye bamipesi na misala mya bobateli nzinga – nzinga mpe bikelamo ;
- Boyangeli misala mya bolongoli mpe bobongoli bikunde ;
- Bokeli myango mitali bopeto ya bisika bato bavandi mpe botosi mibeko ya bisika ya boluki makele mpe mabanga ma ntalo elongo moko na Bula-matari oyo akoyangelaka misala mya boluki makele to mabanga ma ntalo.

II.7.2.2. Lingomba ya congo demokratika litali bobateli zamba mpe bikelamo (ICCN)

Bokelami bwa ICCN bouti mosika. Na yango, mobeko mwa 09/07/1929 moye mokelaka lingomba lyoko babengaka « Parc National Albert ». Mpo na maye matali ebengeli ena, tokotanga na lopolo ya lingomba ya bokeli mibeko ya koloni : « Alitikele 1 – Ebengeli « Parc National Albert » ezali kolakisa yango moko lingomba lina liye liyebani na Leta mpe bisika biye bakomisi bitando bya zamba

bibatelami lokola Nzambe akela mpe bizali na mibeko mya yango. Ebiangeli ena ebongwanaka o mobu 1934 yango wana, alitikele 1 ya mobeko (décret) ya 26/11/1934 molimboli boye:

« Ekelami lingomba lyoko babengi na lopoto “INSTITUT DES PARCS NATIONAUX DU CONGO BELGE.”

« Lingomba lina nde lizwi nkonzo ya kozala na mibeko mya yango.

« Ndako ya bokambi misala na yango ezwami o engumba BRUXELLES.

« Lingomba lyano likitani liye babengi « Parc National ALBERT » mpe lizwi makoki mpe mikumba na yango minso ».

Nabolandaka alitikele 2 ya mobeko mona, lingomba lina lizali na ntina ya bobateli, o ntei ya bitando biye bapesi yango, bobateli nyama mpe zamba, botomboli to bokolisi zebi mpe lisusu bolendisi mibembo mya bapaya na ndenge elongobana na bobateli zamba mpe bikelamo.

Na mobeko mokonzi wa ekolo n°67-541 ya 01/12/167 o ebengeli ya lingomba lina ya 1934, balongolaki liloba « BELGE » mpe ekomaki « INSTITUT DES PARCS NATIONAUX DU CONGO » na bobatelaka makoki mpe mikumba na yango. LINGOMBA liye lityamaki na bokonzi ya mokonzi ya ekolo na mobeko n°69-062 ya 05/12/1969 (Alitikele 4). Lizwaka bongo ebengeli Lingomba lya ekolo mpo ya bobateli nzinga nzinga « INSTITUT NATIONAL POUR LA CONSERVATION DE LA NATURE », na lopoto, na libongisi ya mobeko 75-023 ya 22/07/1975. Kati ya mobeko (ordonnance) 78 – 1990 ya 05/05/1978 moye motali misala mya yango, lingomba lizali na litomba lya :

- 1° Kobatela myama mpe zamba o kati ya bitando bya zamba bibatelami biye Nzambe akela na mobimba to mpe ndambo na yango ;
- 2° Kotombola misala mya boluki zebi mpe boyambi bapaya na botosaka mambi ma ntina ma bobateli zamba mpe bikelamo ;
- 3° Koyangela bisika ya bokangi nyama to mbisi (stations de capture) biye bizwami o kati to libanda ya bitando biye », alitikele 3.

Na mobeko (ordonnance) moye, lingomba liye touti kotanga likomaki na boyangelami ya misala ya Bula-matari miye mitali nzinga nzinga, bobateli zamba mpe bikelamo, mpe boyambi bapaya mpe miye mitali kopanyi ya Leta, moko na moko na bolandelaka misala mya yango mpenza, alitikele 21, molongo mwa yambo.

Lokola tokoki komona yango, mobeko (ordonnance) moye mopesi makoki ma boyangeli bitando bibatelami bya ekolo, na lingomba liye, mozali kosalela ata muke te elobeli babengi na lopoto « PARC NATIONAL » kasi mopesi na lingomba lyango mokumba mwa bobateli nyama mpe zamba kati ya bitando bya zamba bibatelami biye Nzambe akela, na mobimba to mpe ndambo na yango.

Na maye matali mbongwana ya 10/04/2010 eye epesi misala mya kopanyi ya Leta babengi na lopoto « Institut Congolais pour la conservation de la nature », na bokuse « ICCN » :

« Lingomba liye lizali na ntina ya bobateli zamba mpe bikelamo o kati to mpe o libanda ya bitando bibatelami ».

« Na yango, lizali na mokumba ya :

- Kobatela nyama mpe zamba ;
- Kopesa lotomo to lokumu na boike ya bikelamo na bolendisi misala mya boluki zebi mpe bosungi misala mya boyambi bapaya engebene na mibeko mpe na botosaka mambi ma ntina matali bobateli zamba mpe bikelamo ;
- Koyekola to mpe kosalisa boyekoli mambi matali kobomba bikelamu ya zamba mpo ya masengeli ya kopanza sango to ma bosalisa mateya. »

Lingomba lyango lityami na boyangelami ya Bula-matari oyo ekobatela zamba mpe bikelamo bya yango – Alitikele 23, pesa ndingisa, bondimi to mpe boboyi – Alitikele 24.

Na bolandaka makomi ma lelo mpe ndimbola na yango, ICCN, na lolenge ya yango ya kopanyi ya Leta eye etali mambi ma zebi mpe tekini, ezali na makoki ya boyangeli bitando bya zamba bibatelami bya ekolo (Parcs nationaux), bitando bya bobokoli nyama mpe nzete – Alitikele 5. Mpe na mobeko 002 – DECNT/CCE.82 ya 03/02/1982, makoki ma ICCN makolisamaki na maye matali zamba libombani to libatelami mpo na nyama to mpe mpo na bokila. Na ntina ena, bitando bisusu bibatelami biyangelami na misala mya Bula-matari miye mibeko mikeli: bisika bibatelami, zamba ibatelami mpo na bomoi ya bikelamo, zamba ibatelami mpo na nzete ya misala minene.

Bapesi na Bula-matari moyangeli nzinga nzinga, mobateli zamba mpe bikelamo mpe moyambi bapaya, makoki ma bobeli zamba ibatelami na mobimba to ndambo na yango, iye nzambe akela, oyo boyangelami na yango epesami na ICCN.

Mpo na boyokani o misala kati na Bula-matari mpe ICCN, ebongisami na alitikele 23 mpe 24 ya mobeko (décret) ya 10/04/2010.

II.7.2.2.1. Maye matali mpako mpe mafuti masusu

Alitikele 41 ya mobeko (décret) ya 10/04/2010 ebongisi :

« Ntango na bobebisi myango misusu, lingomba ICCN lizali na makoki ya kozwa mafuti manso ya misala ya Leta, na maye matali mpako mpe mafuti masusu manso esengeli kozwa.

« Ntango inso, ICCN, esengeli kokongolo mpako mpe mafuti ya yango na sanduku ya misolo ya ekolo (Trésor public) to mpe ya bituka ».

II.7.2.2.2. Mikumba ya ICCN

Bo eyebani na Leta, ICCN esengeli kopesa biyano na mbeba ya misala ya bato basusu mpe ezali na makoki ya bolandeli moto nyoso oyo abebisi misala mya ye. Yango wana alitikele 17 ebongisi boye : « Bosambi liboso ya bazuzi, ezala na kofunda to na kosamba, ezali o mato mwa dileketele mokonzi to mpe mokitani to motindami wa ye, na kombo ya ICCN ».

III. BOKUSE BWA MAKOKI MPE MASENGESI MA BAYE BANSO BA MIPESI NA MISALA YA ZAMBA : LETA, ICCN, TO MOYANGELI MOSUSU, BAIMBOKA MPE LISANGA YA BAIMBOKA

III.1. Etanda ya 1 : zamba ibatelami na mobimba na yango: mobeko (ordonnance - loi) 69-041 ya 22/08/1969

Misala mipekisami	Misala milingisami
<ul style="list-style-type: none"> • Komikosa kotambola, kotonga esika ya kovanda mpe kovanda mwa ngonga molai, kokotisa mbwa, mitambo, mandoki, kobomba, komeme to mpe kosalela nyama ya zamba, ya bomoi, mposo to mpe biteni bisusu nzete ya zamba ya iye baloni te, Al 4 ; • Kolanda, kosala bokila, kobebisa, kobangisa to kotiya mobulu na nkimia ya nyama nyoso ya zamba, ezala nyama ya nkanda, Al 5, 1° ; • Koboma, kobebisa maki to zumbu, Al 5, 2° ; • Kotala, kobebisa, kopikola to kolongola milona to nzete iye balona te, Al 5, 3° ; • Kokotisa nyama to milona ndenge ndenge ; • Kokundola mabele mpo na koluka nini ebombi, kotimola mabulu, koluka koyeba bisika bibombi mai to pitolo, kozwa biloko bisusu to kosala misala misusu miye mikoki kobongola	<ul style="list-style-type: none"> • Na misala mya bango bakalaki ya Leta baye bakoki kotambola o kati ya zamba ibatelami to ibatelami na mobimba na yango : • Basali na Nzambe, ba minganga to basungi ba bango babangani na lombango mpo ya kosalisa bakomi to baimboka, Al 4, mol 2 ; • Mpo na maye matali mibembo mya bapaya, kotambola to kotonga ndako, Al 6 ; • Mpo ya komibatela na likama, Al 5 ; • Mpo na maye matali boyekoli bizaleli bya nyama, bakoki kobeleme, kobangisa kozwa bilili to kokanga nyama, Al 7, 3° ; • Na ntina ya kobatela yoko nyama to milona, bakoki kopekisa boyikinyi nyama isusu, to kosala yango na ndenge

lolenge ya etando to milona, Al 5, 5° ; • Kokanga miluka, kozwa mai to kobebisa yango mbala moko to na nzela ya misala mosusu, Al 5, 6° ; • Komipesa na misala minso mya bolobi mbisi 5, 7° ; • - Kopimbwisa pepo o nse ya matelo 300	mosusu ; • Na libaku lya misala mya boluki zebe, Al 7, 1° ; • - Yoko mibeko (decrets) mikotinda baimboka baloba na yoko miluka ya bitando bibatelami bya ekolo kotala etanda 3, C, 2.
--	---

**III.2. Etanda ya 2 : Zamba ibatelami to ibombami mpo na bokila :
mobeko 82 – 002 ya 28/05/1982**

Misala mipekisami	Misala misengi ndingisa
<ul style="list-style-type: none"> • Koingisa na RDC nyama ya zamba iye iuti epai mosusu, Al 3 ; • Koingisa bibwele to nyama ya mboka isusu, mandoki, mitambo to bisaleli binso bya bokila, kobomba to kobomba nyama ya zamba ya bomoi, mposo to biteni bya yango, misuni to biloko isusu; Al 13, 1°; • Kolanda, kosala bokila, kokanga, kobangisa to kotiya mobulu na nkimia ya nyama ya nkanda, Al 13, 2° ; → • Kobebisa na ndenge elobani te, evandelo ya nyama ya zamba Al 13, 3° ; • Kopimbwisa pepo o nse ya metelo 500 ; • Komema epai esusu mboka na ntango ya bokeli zamba ibatelami, Al 14, a ; → • Koingisa bato mpe kokela mboka ya sika o kati ya zamba ibatelami, Al 14, b ; • Kopikola nzete mpe na ndenge inso kosala misala miye mikokoka kobebisa nkimia, botomboli to mpe bosaleli nkita iuti na nyama, Al 14, c ; • Koboma, kokanga, kosala bokila, kolanda kobangisa na nkoo to kokimisa, na ndenge inso na ntina 	<ul style="list-style-type: none"> • Kolongola nse na ntango ya komibikisa o likama to mpe ntango inso ekosengela, Al 13, 2 na suka ; • Kolongola nse: 1° Ntango esengeli kobongisa evandelo ya nyama ya zamba, Al 15 ; 2° Ntango esengeli kosunga misala üiye, Al 15 ;

<p>ya kotungisa nyama iye itangemi o etando ya 1, Al 27 ;</p> <p>→</p> <p>Kolongola to kobebisa maki, zumbu to bisika ndeke to nyama izali kobatela bana na yango, Al 32 ; →</p> <ul style="list-style-type: none"> • Kosala bokila na balabala ya Leta, ya bingbunduka mpe misala mya yango mabanda ya pepo, o kati mpe o nzinga-nzinga ya bingumba, Al 16 ; → • O kati ya zamba libatelami na ndambo na yango mpo na nyama, kosala bokila na bisaleli mpe ndenge itangemi, Al 12, kobanda molongo mwa yambo nkino libwa (1-9). 	<ul style="list-style-type: none"> • Kolongola nse soki bozwi ndingisa ya baizebi, Al 27 ; • Kolongola nse mpo ya boluki zebi, Al 32 ; • Kolongola nse : <ul style="list-style-type: none"> 1° Ntango balengeli bokila na ntina ya kokeba na bopalangani ya yoko mokano ya nyama maye makoki koboma bato, Al 22 ; 2° Mpo ya misala ya boluki zebi, Al 20.
--	---

III.3. Etanda ya 3: makoki mpe masengesi ma Leta mpe bato na maye matali boyangeli bitando bibatelami

III.3.1. Leta nkolo nkita - bitando bibatelami

Makoki	Masengisi
Mobeko monene mwa boyangeli zamba	
<ul style="list-style-type: none"> • Nkolo zamba, Al 7, 2 mpe 3 ; • Kokebisa mpe kopekisa botumbi zamba mpe bisobe, Al 56 ; • Kobongisa misala mya botosi zamba na nzela ya myango mya bobotisi zamba mpe boloni nzete, Al 77 mpe 78. 	<ul style="list-style-type: none"> • Bokeli politiki ya koyangela zamba ya ekolo, Al 4 – 6 ; • Bokeli zamba ibatelami kino motango 15/100 (15 %) ya etando ya ekolo, Al 14 ; • Bokeli mwango ya bobongisi misala na zamba yoko yoko ibatelami, Al 17 ; • Kopesa motuya na zamba litangemi na bolandaka makomi ya mokanda mokeli yango mpe mabongisami ya misala, Al 18 ; • Kotikela bato baye bavandi pembeni ya zamba eye bakaboli etando yoko mpo ya kosilisa mposa ya bango mingi mpenza na nkita zamba mpe mabele ya boloni na mwa nyongo eke; Al 16, 2 ; • Kozwa makanisi ma ntina ya lingomba ya batoma ya etuka to engumba, Al 15 ;

	<ul style="list-style-type: none"> • Kozwa makanisi ma ntina ya mangomba ya batoma ya ekolo mpe bingumba baye bakoyangelaka zamba mpo na bokeli zamba litangemi na ndambo to mobimba na yango ; • Kokeba te batiya na misala mibeko mpe meko mya boyangeli nkita ya zamba na ndenge te iumela na bolandaka boyangelami bwa lelo. Tokotala bitumbu balengeli o kati ya makomi ; • Masengisi ya Leta ya bobateli boike bwa bikelamo o kati ya ndenge misato ya zamba.
Mobeko (decret) 08 – 08 ya 08/04/2008 motali lolenge ya bokeli zamba ibatelami	
- Komonisa polele misala bakoki kosala o zamba yango, lingomba lya boyangeli yango, ndenge ya bosaleli nkita, Al 13.	- Kozwa makanisi ya bato bavandi o nzinga nzinga ya zamba Al 5 – 10 ; - Koluka koyeba makanisi ya batoma ba bingumba to bituka baye bakoyangela zamba, Al. 11 mpe 13.
Mobeko 75-024 ya 22/07/1975 mwa bokeli bisika bibatelami	
Bokeli bisika bibatelami, Al 1.	Kofuta baimboka soko balongoli bango o bisika bazalaki kovanda, Al 4.
Mobeko (ordonnance – loi) 69-041 ya 22/08/1969 motali bobateli nzinga nzinga mpe bikelamo	
Bokeli bitando bya zamba ibatelami na mobimba na yango, Al 1.	Bofuti bakolo zamba, Al. 22.
III.3.2. ICCN to bayangeli basusu	
Makoki	Masengisi
<ul style="list-style-type: none"> • Kokela lomande mpe kobotolo zamba na bolandaka mibeko, Al 12 – mobeko 69 – 041 ya 22/08/1969 ; • Kokela misala, Al. 6 mobeko (décret) mwa 10/04/2010 ; • Kokela mpako isusu isengeli, Al 6 – mobeko (décret) ya 10/04/2010. 	<ul style="list-style-type: none"> • Kobongisa bisika to bitando bapesi ye (ICCN) kolanda mobeko moye bazali kosalela ; • Kokongolo mpako, mpe mafuti masusu maye esengeli kozwa mpe kobomba yango na sanduku ya misolo mya Leta to na bituka, Al 4 – mobeko (décret) ya 10/04/2010.

III.3.3. Bato mpe baimboka	
Makoki	Masengisi
III.3.3.1. Zamba ibatelami	
Mobeko monene mwa boyangeli zamba (Code forestier 2002)	
<ul style="list-style-type: none"> • Kozwa makanisi ma bango liboso ya bokaboli zamba ; • Bazala na makoki ya kosalela zamba maye matangemi na, Al 39. 	<ul style="list-style-type: none"> • Kotosa makoki ya bosaleli ndenge ya zamba yoko yoko, Al 36 ; • Kosala bilanga te, to mpe misala misusu mikoki kobebisa bosaleli ntango molai nkita ya zamba itangemi, Al 39.
Mobeko 08/08 ya 08/04/2008 motali ndenge ya bokaboli to bolongoli zamba o molongo mwa zamba ibatelami	
<ul style="list-style-type: none"> • Kozwa yambo mpenza makanisi ma bango, Al 5 – 7 ; • Koluka koyeba lolenge mpe motuya ya mafuti ya kopesa bango, Al 8 – 10 ; • Komonisa te bandimi, Al 10 ; • Kozala na nzela ya kolandela soki basepeli te. 	
III.3.3.2. Zamba ibatelami na mobimba na yango	
<ul style="list-style-type: none"> • Etando ya zamba ebatelami ya ekolo babengi Virunga, A.R. 04/05/1937 <ul style="list-style-type: none"> - Makoki ma bakolo mabele ma bomelisi mai na bibwele ya bango na maziba ya GIHORWE ; - Makoki ma bakolo mabele ma bolobi na molulu ya RUTSHURU ; - Makoki ma bakolo mabele ma bosali bokila na bisika bisato biye ndelo iyebani ; - Makoki ma bakolo mabele ma kobuka mbuma mpe kokata nzete ; - Makoki na bakolo mabele ma bolokoti mungwa na ngomba esanzaka moto babengi RUMOKA, bolokoti mbila na loboko ya mobali ya moluka SEMLIKI, bokati nzete ya botongi ndako o ngomba 	<ul style="list-style-type: none"> • Kotosa maye manso bapekisi na mobeko (ordonnance) ya 22/08/1969 moye motali bobateli nzinga nzinga mpe bikelamo mpe lisusu mobeko ya 28/05/182 ya boyangeli bokila.

<p>BUHUKU ;</p> <ul style="list-style-type: none"> - Makoki ma botamboli ndenge balingi na nzela isato iye bapalisi: Nzela ya GOMA, RUTSHURU, KIGOTO, KABAHA – HUMU, GOMA – SAKE, pembeni ya etima enene ya KIVU. • Etando ya zamba ebatelami ya ekolo babengi GARAMBA, D. 17/03/1938 <ul style="list-style-type: none"> - Makoki ma bakolo mabele ma bolobi na mingala miye ndelo na yango ipesami na molongo mwa yambo mwa Al. 2 ya mobeko (decret) moye ; • Etando ya zamba ebatelami ya ekolo babengi UPEMBA, D. 15/05/1939 <ul style="list-style-type: none"> - Makoki ma bakolo mabele ma bolobi na eteni ya mongala babengi LUFIRA ; - Makoki ma bakolo mabele ma bosaleli bitando ya mungwa oyo babengi LUKOKA. 	
---	--

III.3.3.3. Zamba ya bokila

<ul style="list-style-type: none"> • Zamba ya bokila ibatelami o etando ya FARADJE, Al 00007 ya 14/02/1974 ; • Zamba ya bokila ibatelami o etando ya DUNGU, Al ya 14/02/1974 ; • Zamba ya bokila ibatelami o etando ya FARADJE, WATSHA mpe DUNGU, Al 0002 ya 14/02/1974 ; • Zamba ya bokila ibatelami o etando ya BONDO, ANGO mpe DUNGU, Al 00023 ya 14/02/1974 ; • Baimboka baye bazwami o zamba ya bokila bakobatela makoki ma bango ya bokoko o maye matali bokila mpo na bosnga ya bilei. Bakosengeli ntango inso kozwa moko na moko ndingisa eye ekopesama na mobateli zamba (conservateur). Baimboka mei basengeli lisusu kosala bokila nse na nyama iye ibatelami te mpe kaka nse na bibundeli ya bakoko biye bilingisami longola minduki ya Piston to mpe ya SILEX, Al 12. 	
---	--

IV. MPO YA BOSUKISI

Bokelami ya zamba ibatelami na mobimba na yango, ya bitando ya zamba bibatelami ya ekolo to palaki ya ekolo mpe byoko bisusu, ezali na makoki ya mokonzi ya ekolo. Mokonzi ya Bula-matari (ministre) oyo atali mambi ya bokila, sima ya likita ya Bula-matari mpe na makanisi ya mokonzi mokambi wa engumba, nde akokomisa byoko bitando bya zamba ya ekolo zamba ibatelami mpo ya nyama to mpo ya bokila.

Makanisi makouta o makita kati na bingumba mpo na bobongisi mobeko 69 – 041 ya 22/08/1969 na ntina te ICCN akoka kosilisa mposa ya bokeli zamba ibatelami iye Nzambe akela, zamba ibatelami mpo ya nyama mpe mpo ya bokila ; Na yango esengeli kopesa ye bato ya mayele mpe misolo milongobani. Na makomi maye, tokoki kobosana te lotomo mpenza ya Leta okati ya boyangeli mpe bopesi misolo na zamba ina pamba te, yango ezali mpo bolamu ya bato banso, epai wapi motuya mpo na bomoi ya bato mpe bikelamo na nkita ezali mingi mpenza.

Na maye matali zamba ibatelami, yango ikelami na moyangeli ya Bula-matari oyo atali mambi ya zamba na nzela ya mobeko (arrêté). Mobeko moye mokomomisa lolenge ya zamba lyoko lyoko, kombo na yango, lolenge ya boyangeli nkita na yango, mibeko miye bakoki kosalela, makoki ya kosalela yango mpe lingomba liye likoki koyangela yango.

Komonisa te zamba ibatelami ekosalema kolandana na makomi ya mobeko (actes) ya botangi zamba mpe mabongisi ya mwango lokola mapesami na mobeko (arrêté) ya mokonzi ya Bula-matari oyo atali mambi maye. Isengeli awa mpe kopesa makoki malongobani lokola tolobaki mpo te lingomba ICCN lisala mosala na yango bo moyangeli molamu.

V. BUKU ISUNGI MOSALA MOYE

V.1. Mikanda ya Leta

- Décret du 26 novembre 1934 portant création de l'Institut des Parcs Nationaux ;
- Ordonnance-loi 69-041 du 22 août 1969 sur la conservation de la nature ;
- Loi 71-008 du 31 décembre 1971 portant révision de la Constitution de 1967 ;
- Loi 73-021 du 20 juillet 1973 portant régime général des biens, régimes foncier et immobilier et régime des sûretés ;
- Loi 75-023 du 22 juillet 1975 portant création de l'Institut Congolais pour la Conservation de la Nature, en abrégé « ICCN » ;
- Loi 75-024 du 22 juillet 1975 relative à la création des secteurs sauvegardés ;
- Ordonnance 75-231 du 22 juillet 1975 fixant les attributions du département de l'Environnement, Conservation de la Nature et Tourisme ;
- Ordonnance 78-190 du 5 mai 1978 portant Statuts d'une entreprise publique dénommée Institut Zaïrois pour la Conservation de la Nature, en abrégé « IZCN » ;
- Ordonnance-loi 81-013 du 2 avril 1981 portant législation générale sur les mines et les hydrocarbures ;
- Loi 82-002 du 28 mai 1982 portant réglementation de la chasse ;
- Décret-loi 081 du 2 juillet 1998 portant organisation territoriale et administrative de la République Démocratique du Congo
- Loi 007-2002 du 11 juillet 2002 portant code minier ;
- Loi 011-2002 du 29 août 2002 portant code forestier ;
- Constitution de la République Démocratique du Congo du 18 février 2006 ;
- Ordonnance 07- 018 du 16 mai 2007 fixant les attributions des ministères ;
- Décret 08-08 du 8 avril 2008 fixant la procédure de classement et déclassément des forêts ;
- Loi n°09/002 du 07 mai 2009 portant délimitation des espaces maritimes de la République démocratique du Congo ;
- Décret 10-15 du 10 avril 2010 fixant les statuts d'un établissement public dénommé Institut Congolais pour la Conservation de la Nature.

V.2. Boyokani bwa molongo

- Convention relative à la conservation de la faune et de la flore à l'état sauvage du 8 novembre 1933 ;
- Convention relative à l'aviation civile internationale du 7 décembre 1944 ;
- Convention africaine sur la conservation de la nature et des ressources naturelles du 15 septembre 1968 ;

- Convention relative aux zones humides d'importance internationale, particulièrement comme habitats de la faune sauvage du 2 février 1971 ;
- Convention concernant la protection du patrimoine mondial, culturel et naturel du 23 novembre 1972 ;
- Convention sur le commerce international des espèces de faune et de flore sauvages menacées d'extinction du 3 mars 1973 ;
- Convention sur la diversité biologique du 5 juin 1992.

V.3. Buku mpe makomi masusu

Doumbé-Billé (St.)

Droit international des aires protégées, in Les aires protégées en droit comparé, Actes des 2èmes journées du DEA – Etudes Environnement, Tunis, 2001, pp. 12-21.

Durieux (A.)

L'Institut des Parcs Nationaux du Congo Belge, Les Nouvelles – Droit colonial, Tome IV, Bruxelles, Larcier, 1948, pp. 567-599.

Du Saussay (Chr.)

Statuts fonciers et politique forestière, Etude législative, n°41, Rome, FAO, 1986, 59 p.

FAO

Thésaurus multilingue du foncier, version française, Rome, FAO, 1999, 216 p.

Du Saussay (Chr.) et Wilkison (P.)

La conservation de la nature au Zaïre – Ecologie et législation – Rapport préliminaire, FAO-TCP/ZAI/6651, S.D., 117 p.

Lubini Ayingweu et Ohoto Amana L.B.

La réserve de la biosphère de Luki (Bas-Zaïre), in Actes du séminaire – Environnement et Développement durable, Brazzaville, 1988, pp. 109-114.

Maldague (M.)

Le processus de la planification appliquée à la gestion des ressources naturelles, in Actes du Séminaire – Environnement et Développement durable, Brazzaville, 1989, pp. 83-104.

Matuka Kabala

Des outils de gestion pour l'environnement de l'an 2000 – Le rôle de l'Unesco – Réserves de la biosphère et patrimoine mondial, in Actes du Séminaire – Environnement et Développement durable, Brazzaville, 1989, pp. 59-73.

Ministères de l'Environnement, Conservation de la Nature et Tourisme

Plan National d'Action Environnemental (PNAE), Etat actuel de l'environnement au zaïre, Septembre 1996, 247 p., plus annexes législation environnementale et cadre institutionnel de l'environnement.

Ministères des Affaires foncières, Environnement, Conservation de la Nature, Pêche et Forêts

Stratégie nationale et Plan d'action de la biodiversité, Kinshasa, 1999, 134 p.

Ministères de l'Environnement, Conservation de la Nature et Tourisme

Stratégie nationale de conservation communautaire en République Démocratique du Congo (2007-2011), Kinshasa, 2008, 37 p.

Mugangu (Tr.)

Types de gouvernance et catégories d'aires protégées suivant la classification de l'UICN, Les catégories de l'UICN (1994), Les modes de gouvernance et les objectifs de gestion, 12 août 2008, 7 p.

Prieur (M.)

Les aires protégées en droit français, in Les Aires protégées en droit comparé, in Actes des 2èmes journées du DEA – Etudes Environnement, Tunis, 2001, pp. 38-50.

Sakata (G.)

Code forestier : Analyse du statut juridique de la forêt et des acteurs de gestion, in « Quel avenir pour les forêts de la République démocratique du Congo, Tervuren, Reflexion and discussion paper 2007 :01, pp. 30-33.

Sakata (G.)

Le code forestier et le code minier de la RDC : Rôle des acteurs et impact socio-économique, Essai comparatif, Rapport, Tervuren, Musée Royal de l'Afrique Centrale, 2007, 40 p.

Sakata M. Tawab (G.)

Code forestier et ses mesures d'application – Commentaire pratique, Louvain-la-Neuve, Bruylant-Académia, 2010, 270 p.

Staner (P.)

La chasse et la pêche au Congo belge et Ruanda-Urundi, Les Nouvelles – Droit colonial, Tome IV, Bruxelles, Larcier, 1948, pp. 545-565.

Vundu dia Massamba (V.) et Kalambay Lumpungu (G.)

Le code forestier commenté et annoté – Loi n°11-2002 du 29 août 2002, Kinshasa, 2009, 109 p.

USAID
FROM THE AMERICAN PEOPLE

Traduction réalisée par l'ONGD "EDEN"